

A nagybirtok kialakulásának tényezői a nyugaton.

I.

Minden ország s minden nép intézményeinek fejlődésében van valami, amiben a másik fejlődésétől különbözik. Ennek oka a gazdasági intézményeknél abban a körülményben rejlik, hogy a fejlődésre nemcsak természetes tényezők hatnak, hanem az illető intézményen kívül álló, ettől teljesen idegen tényezők is. Ugyanez észlelhető a tulajdonjog történetében is. Bármely nép tulajdonintézményének fejlődését nézzük is, mindegyik különbözik a másiktól. Fölületes szemléletre ezt szinte hajlandók volnánk annak a körülménynek tulajdonítani, hogy az intézményeknek nincs meg a néppel az a szoros kapcsolatuk, melynél fogva az ebben nyilvánuló eleven erő az intézmények fejlődésére is kihatna. Részletesebben vizsgálva azonban a fejlődésre befolyással levő tényezőket, azt látjuk, hogy a külső tényezők a belsők hatását befolyásolják, ezért tehát a fejlődés nem is lehet mindenütt azonos.

A tulajdonjog fejlődésére befolyással levő külső tényezők idézik elő azt, hogy a nagybirtok általában másképpen jő létre germán földön, mint a magyar földön. A fejlődés addig a legnevezetesebb fázisig, amikor az ingatlan egyénivé lesz, megállapíthatólag azonos a germán és a magyar nemzetnél. A nagybirtok, az egyéni ingatlan ikertestvérének születéséig a történelem tanítása szerint a két nép azonos foglalkozás és életmód mellett él. Azok a tényezők, melyeket

a nagybirtok gazdasági előfeltételének tekintünk, egyaránt megvoltak s ennek dacára a germánoknál azonnal az új honfoglalással, a magyaroknál csak századokkal később keletkezett a nagybirtok.

A nagybirtok kialakulásának gazdasági előfeltétele a marhatenyésztés idejében is megvolt s egy-egy nemzetség kezén található nagyobb csordában jelentkeznek. A gazdasági egyenlőtlenség ugyanis nem az ingatlan egyéni tulajdonnal együtt, hanem ezt megelőzőleg jött létre. Amikor t. i. a marhatenyésztő népek rájöttek arra, hogy az ellenség soraiból ejtett foglyok célszerűbben mozdítják elő a győző erejét, ha a gazdaságban őket rabszolgákként alkalmazzák, mintha leölik, a győzők a hadifoglyokat csordáik gondozására használják fel. Ezzel elérik azt, hogy maguk annál szabadabban járhatnak rablókalandok után, de egyúttal azt is, hogy az erősebb nemzetség csakhamar gazdagabbá is válik. A vagyoni egyenlőtlenség tehát már az egyenlő szabadok közt is megvan. Eddig a fokig mindkét nép tulajdoni intézménye azonos fejlődést mutat. Az eltérés az állandó területhez való ragaszkodás korától kezdődik. Itt azonban kétségtelenül megállapíthatók a fejlődés eltéréseinek okai.

A nagy csordákkal bíró nemzetségek kétségkívül nagyobb területeket vettek igénybe a legeltetésre, mint a kis csordákkal bírók. De a később állandóan foglalt területek nem ez által lettek magántulajdonná, hanem a művelés elsajátítása mint belső tényező, a rómaiaktól elsajátított ismeretek, továbbá a talált nagybirtokok, a keresztény papság és a fejedelmek rendelkezése, mint külső tényezők hatása alatt. Miután nálunk hiányzott az e területen talált szervezett nagybirtok, hiányzott a nyugati eszméket azonnal felvett központi hatalom, hiányzott a letelepedéskor a keresztény papság, s hiányzott a külfölddel való sietős érintkezés, tulajdonjogunk és nagybirtokunk a germánal nem is mutat teljesen azonos fejlődését.

Messze vezetne és fölösleges is, hogy a germán tulajdonjognak sokszor megírt történetét itt újra leírjam. A tulajdon csak részben fejlődött természetesen az ingatlan magántulajdonig s e fejlődése közepett vette fel külső tényezők hatása alatt azt a jelleget, mely szerint a tulajdonjog is a központi hatalom kifolyása. Ezt a jelleget egyrészt a készen talált nagybirtokok felett a központi hatalom által könnyen gyakorolható főrendelkezés folytán nyerte, másrészt azért, mert a népgyűlésnek, mint a nép összességének hatalmát a király egészen magához ragadta; így lett a király itt az ország területének főtulajdonosa. Ez a fejlődés germán földön a talált viszonyok, nálunk, ahol azonos a köz- és magánjog közti kapcsolat, a külföldi befolyás eredménye.

Természetes, hogy e tényezők nem békés úton, hanem erőszak által hatottak a tulajdonjog kifejlődésére. A fejlődésnek rendes menete is már az erőszaktól indul ki, amennyiben az ellenség leigázása s rabszolgasorba való hajtása képezi alapját. A király főtulajdonjoga a királynak és kíséretének az alattvalók feletti erőszakoskodására veendő vissza. A szervezett nagybirtokoknak a rómaiaktól való foglalása meg épen erőszak.

Az erőszaknak a tulajdonjog kifejlődése körüli szerepét legjobban akkor láthatni, ha a germán nagybirtok kialakulásának tényezőit egyenkint vizsgáljuk.

1. Az állattenyésztő foglalkozás idejében már nagy gazdagságra szert tett családok nagybirtoka az, melyet a fejlődés rendes menete szerinti nagybirtoknak tekinthetni azért, mivel az állatok és rabszolgák bősége minden népnél az előkelőségnek és nagyobb földbirtoknak alapja. Az erőszak- és rablásban fogant gazdagság további fejlődésében azonban ez a tényező többi irányban is megtartotta jelentőségét. A katonaság megmaradván külön foglalkozásnak, a vezér körül csoportosult s minden ingatlan tulajdonjogát magának követelte s szerezte is meg, amiben a főtulajdonjog elismerése ellenében a király is támogatta a katonaságot. Amikor a harcok multával az udvari körben élők szereznek meg mindent a királytól, a harcosoknak még az az érdeme sem részesül többé figyelemben, hogy a harcban vitézül harcoltak. A királyi önkény válik a tulajdon egyetlen alapjává, amely az udvarban levőkre csak áldást szórt, a királytól távollevőkre pedig csak átkot. Könnyen érthető, hogy az előbb a háborúban a királlyal küzdők s utóbb udvarában az ország ügyeinek vitelében s a bíraskodásban vele összeműködők a közjogi hatalom részeseivé is lettek. A nagybirtoknak ez irányú kialakulása a hűbériség kialakulásával függ össze.

2. Már említettük azt, hogy a germán nagybirtokosok egy része az által lett nagybirtokossá, hogy az elfoglalt római területeken talált nagybirtoknak urává lett. A föld jelentőségét a germánok a rómaiakkal való hosszas érintkezés ideje alatt már megismervén, a szervezett uradalmak utáni vágy is megvolt náluk. Amikor tehát a rómaiaktól egy-egy területet elfoglalnak, a vezérek sietnek a latifundiumokba beülni. Az alvezérek a vezér példáját követik. Miután a fővezér osztja szét a zsákmányt, az egyes részeltetett függővé válik tőle, ennek föltételeket szab, melyek nem teljesítése miatt az alvezért kiveti a birtokból. A hadban fennállott függőség s a hadi szervezetnek az a része, mely békében is fenttartható, fenmarad tehát s alapját képezi a hűbériségnek. Az alvezérek nagybirtokai hadi és igaz-

gatási célokra is szolgálnak. A birodalom növekvésével a nép a központi hatalommal való érintkezést azonban elveszti s csupán a hűbérest tekinti urának, ami a birodalom szétdarabolásához vezet. A megszálláskor nagybirtokokként nem szervezett területek rendszerint uratlanok maradnak, vagy a hadi nép foglalja el egy részüket. Ekként nagy területek maradnak azonban foglalatlanul, melyeket később a király foglal le és hatalma megerősítése végett eladományoz híveinek. Amíg ezekből tart, addig persze a központi hatalom is megtartja uralkodó helyzetét. A központi hatalom gyengülése a kisebb birtokosokra is nagy hátránnyal jár, amennyiben a nagybirtokkal szemben többször támaszkodik rájuk; amint azonban a nagybirtok túlsúlyba kerül, a kis szabadok ellen hatalma minden eszközét felhasználja. A kis szabadok már ekkor tudatára ébredtek annak, hogy a nagy birtokos elnyomó törekvései ellen a legjobb védekezési mód az egyesülés. Csakhogy a nagybirtokosok ennek lehetőségét is elzárták, oly törvényt hozván, mely orrcsonkítás, megvesszőzés és száműzés büntetése mellett tiltotta az egyesülést, még akkor is, ha ennek célja a rablók elleni védekezés.

3. A nagybirtokosokkal karöltve halad az egyház, mely a nemzetség várományi jogának megszüntetése érdekében minden erejét felhasználja. Az egyház ugyanis magánosok részéről csak úgy juthatott ingatlan adományhoz, ha azt a törvényes szabályt, hogy a nemzetségen kívüli elidegenítéshez az összes rokonok beleegyezése szükséges, sikerül hatályon kívül helyezni. Erre törekedett tehát az egyház a keresztény vallás szelleméből kifolyólag s a papság a maga érdekében. A kereszténység a törzsi kicsi szervezet helyébe az egyetemes emberit hirdette, de nem kapcsolhatván be a törzseket az emberiség egyetemébe, az egyeseket kapcsolta ki régi törzsi és nemzetségi szervezetükből. Az egyetemességet a kis szervezetek felbontása révén iparkodott elérni, s e célból a papság az individualizmus hirdetőjévé lett. Itt már a papság érdeke játszik szerepet, mert amíg a régi vallás papjának a megélhetését a régi szervezet biztosítja, addig a keresztény alsó rendű papét a királyi adományok, melyek csak a főpapok részére szóltak, épen nem biztosították. Amikor tehát a régi tulajdoni rend ellen szólnak, a saját érdekükben működnek.

A keresztény papság hatalmas tényező annak a felfogásnak meggyőződésévé való érlelésében, hogy a föld is lehet egyéni tulajdon. Ezzel egyidejűleg terjesztették azt a tant, hogy a legszebb erény az alamizsnáskodás, még pedig az, mely az egyháznak szól. A biblia ezer és ezer helyét tudták az alamizsnáskodás üdvös voltára idézni. De ez általános jón kívül, különös javak elérésének módjaként is az

alamizsna adását jelölték meg, így valamely veszély, betegség, a tisztító tűz elkerülése stb. esetén. Az alamizsnával összefüggő tanításokat buzgón terjesztették a papok. Ez időben mindenütt hallható szólamok: az alamizsna imádság; az egyháznak, isten leányának adott ajándék a legszebb önmegtagadás; az egyháznak adott ajándék olyan, mint a szegényeknek adott; az egyháznak juttatott adomány isten különös kegyét és áldását eredményezi. Ezeken kívül aztán a következő kézzel fogható elvek, amilyenek: a szerzeteseknek adomány által megvásárolt imádsága olyan, mint az adakozó saját imádsága; az egyháznak adott ajándékkal nemcsak a földöntúli, hanem a földi boldogság is megvásárolható. Különös gondjuk volt annak a tannak elterjesztésére, hogy minden az istené, s az egyháznak tett adomány az istennek tett, ez pedig csak visszaadás. E tanok „kitalálásában még nagyobb leleményességet fejtettek ki akkor, amikor a szentek ereklyéit s az általuk eszközölhető csodákat kezdték hirdetni. Ugyannyira, hogy a szentek ereklyéit nem ritkán zsarolásra használták. Hogy csak példát említsünk. Gorgonius nevű szent ereklyéiről pl. azt tanították, hogy ha ennek ereklyéit ünnepélyes körmenet közben valamely ingatlanra leteszik, azt onnan többé semmiféle emberi erővel nem lehet elvinni addig, amíg a tulajdonos azt az ingatlant az egyháznak nem adja, ezenkívül az emberek és szentek közelebbi összeköttetésének megteremtése végett szokásba hozták a szenteknek való közvetlen ajándékozást.

Ezeknek a tanításoknak a hatása alatt, mely a lelkiüdvösség elérése céljából még végrendeleti hagyományra is készítette az embereket, a kisbirtokosok szinte föld nélkül maradtak, úgy hogy oly helyeken, ahol, mint bajor területen, nagy mérveket öltött, törvények útján kellett a rendelkezés jogát az utódok érdekében biztosítani. Érdekes, hogy az egyház nagy vagyon-szerzése idején a világi törvényhozás szerint az egyház nem is szerezhethetett volna vagyont. A XIII-ik századig a támadások ellen csak az egyházi átokkal védekezett.

Az ingatlanoknak ez a szakadatlan menetele az egyházi vagyonba a XII-ik században szünni kezd. Ez a körülmény két okra vezetendő vissza: az egyik a kereskedelem hatása, mely az ingó vagyon szerepet nagy mértékben emelte, a másik a királyok magatartása, akik nem csak megszűntek adományozni, hanem iparkodtak az egyháztól foglalni.

Egyúttal az egyház üzleti vállalattá lett, mely az érdekelt üzletek igényeihez képest nagy összegek és apró pénz ellenében egyaránt állott rendelkezésre. Ettől kezdve játszanak nagy szerepet a

búcsúk, nemkülönben innen kezdve jó szokásba az ereklyéknek országos bemutatása stb. Ezenkívül pedig egész kereskedelmi vállalattá lettek a szerzetrendek. Az üzletágak közül az életbiztosítást üzték leginkább. Ennek módja következő: a biztosított átadja vagyonát tulajdonul vagy zálogul a szerzetrendnek, mely ezzel szemben arra kötelezi magát, hogy az illetőt, mint világi szerzettagját ellátja. Ezenkívül zálogházak létesítése volt az egyik foglalkozási ág.

Az ingatlanok értékének nagy emelkedése és az ingó vagyon szerzés forrásai megváltoztatják a szerzés módját. Az egyház, mely eddig soha sem vásárolt ingatlanokat, ettől kezdve mint vásárló is jelentkezik. Úgy vásárlásainál, mint az adományozásoknál azonban már nem ingatlan birtok, hanem különböző jogok megszerzésére helyez súlyt, amilyenek a vásár-, rév-, vám-, halászati stb. jogok.

Az egyház sok ingó- s pénzadománya ezidőben már kivétel nélkül misealapítványok céljaira történt. Rövid idő alatt azonban annyira megsaporodtak, hogy a pápa még a XIII-ik század első felében kimondta, hogy a régi misealapítványok három csoportba sorozandók: az elsőbe tartozók szerint az alapító szándékainak meg kell felelni, s mert elég nagy összeg az évi kamat, évenként kell misét szolgáltatni, a másik két csoportba tartozó alapítványoknál az alapító feltételétől el lehet tekinteni s a nagyobb alapítványokért három, a kisebb alapítványokért hét évenként kell csak misét mondani.

II.

A nagybirtok kialakulása idejében a birtokméretek után kutatva, arra a különös megismerésre jutunk, hogy a világi nagybirtok átlag nem több 30—60 ezer Morgennál, 15—30 ezer katasztrális holdnál. A birtok akkori rendes mértéke a Hufe. A Hufe akkora terület, melyet egy jobbágycsalád meg tudott művelni. A Hufe a különböző időkben különböző területű, de a X—XI-dik században 30 holdnál nem nagyobb, 20 holdnál nem kisebb terület. Az egyházi nagybirtokok úgy mint a világiak 1000—2000 Hufe közt váltakoztak, de voltak ennél sokkal nagyobb terjedelmű birtokok. így pl. a st.-galleni apátságának a karolingok alatt 4000 Hufeja = 120.000 holdja, a fuldainak 15.000 Hufeja= 450.000 holdja volt. Ha emellett méghozzá vesszük azt, hogy a nagybirtok kezén volt a terület kétharmadrésze, akkor a vagyonmegoszlás módjáról teljes képet nyerünk. Az egyházi birtokok méretei magyarázzák meg azt a körülményt, hogy a királyi hatalom, mely eddig mindig az egyházat támogatta, lassan ellene fordul és arra törekszik, hogy magának, vagy legalább a világiaknak szerezze meg a birtokokat, vagy azok jövedelmét.

Az investitúraharcról egészen más képet nyerünk, ha megtudjuk, hogy nemcsak a püspököknek javadalmakba való ültetéséről, tehát nemcsak jogról, hanem e javadalmakról magukról is szó van. Egészen másképp ítéljük meg a küzdelmeket, ha tudjuk, hogy a világiak az egyháziakat, ezek viszont emezeket, a hatalmas egyháziak a kevésbé hatalmasokat birtokaikból kiűzik, azokat elfoglalják.

Tudjuk, hogy e küzdelmek vége az egyház győzelme, a világi hatalomnak az egyháztól való függése. Ismerve a küzdelem előfeltételét, az egyház óriási gazdagságát, ez nem is lephet meg. Ez azonban már nem tartozik a nagybirtok történetébe s ezért részletesen nem térünk ki rá.

III.

A nagybirtok történetének egyik legérdekesebb és a magyar nagybirtok kialakulása, nem különben megyei szervezetünk forrása szempontjából megbecsülhetetlen értékű a Nagy Károly birodalmában szokásos nagybirtoki igazgatási mód. Miután csakis azokra a tényezőkre vagyunk itt figyelemmel, melyek a mi viszonyainkra kimutatható befolyást gyakoroltak, mellőzzük az egyháziak birtokkezelésének ismertetését és a bencésrendnek az egyházi vagyon körüli szerepét és csupán a felvetett kérdést vizsgáljuk.

E célból tudnunk kell azt, hogy Nagy Károly birodalmában a nagybirtokok elhelyezkedésükhöz képest kétfélek: egy darabban levők és szétszórtak. Rendszerint csak a király birtokai összefüggő nagybirtokok, míg a magánosoké, vagy az egyháziaké szétszórtak. A királyi birtokok nagysága 4—6 négyszög mértföld és 40—60.000 katasztrális hold területű testekből állanak. Kétségtelen ezek szerint, hogy a királyi birtokok igazgatási módja a többi nagybirtokétól különböző.

1. A királyi birtokok, *fisci*, élén Nagy Károlynak ide vágó rendelete (*capitulare de villis*) szerint a *judex* áll. A központ ehhez küldi rendeleteit. A *judex* önállóan intézkedik a birtok kezelése és művelése tekintetében, csupán a jövedelem elszállítására vagy felhasználására tekintetében nincs szabad keze. A *judex* rendesen vagyonos, szabad ember, aki az uradalomban felmerülő lázadásokat szükség esetén saját embereivel is el tudja nyomni. A *judex* a *fiscus* területének bírója, háború esetén parancsnoka. Az egyes az uradalomhoz tartozó községekben a *judex*nek alárendelt közegek vannak, akikhez rendeleteit intézi s akik azok végrehajtásáról gondoskodnak. Az egyes gazdálkodási ágak élén a *maior* (a későbbi Meyer) áll, akik az illető gazdálkodási ágban intézkedési joggal is bírnak. E *maior*-ok sokszor a szabadokból kerülnek ki, vagy ha nem is szabadok, földjeiket személyes szolgálatok kötelezettsége nélkül kapják.

A királyi birtokok Nagy Károly birodalmában sem maradnak meg; a királyok, hogy maguknak híveket szerezzenek, elajándékozzák. Idő közben azonban a judex hatalmas vidéki közigazgatási és bírói szervvé válik s nem ritkán ő kapja a fiscust adományul a királytól.

Részleteiben nézve ezt a fejlődésmenetet, azt látjuk, hogy a magyar megyei rendszer fejlődés-menete ettől épen nem különbözik. A várispán épen úgy jószágkormányzó, bíró és vezér, mint a judex. Az ispán idővel épen úgy lesz egyik helyen a megye területének tulajdonosává, a másikon királyi tisztviselővé, mint a judex. Nem akarunk elhamarkodott véleményt kockáztatni, de annyi bizonyos, hogy e kérdésnek a vármegye eredeti rendeltetése szempontjából döntő szerepe van.

2. A birtokok másik neme a szétszórta fekvő birtokok, melyek rendszeren magánosok kezén, vagy az egyházén voltak.*) E birtokok éléről hiányzott a judex, a legfőbb gazdasági szerv itt a maior, csak-hogy a nagybirtokos udvarában ott találjuk a judex más irányú helyettesét is, a Virtumot, akit később scultetusnak neveznek, s aki a nagybirtokos udvarában a perekben ítél. Természetes dolog, hogy a scultetus létezése feltételezte a nagybirtokos bírói hatáskörét. Miután a nagybirtokosok a bírói hatáskört már előbb magukhoz ragadták, ennek terhét helyetteseikre bízták, a belőle származó jövedelmet azonban maguknak tartották meg. Ez a fejlődés a XII-ik századdal fejeződik be.

A német és francia fejlődés, mely e tekintetben azonos, azt mutatja, hogy a nagybirtok gazdasági szervezete helyébe mindenütt az igazságügyi lép. A nagybirtok főhatalommá, adókiadó s adót szedő hatalommá válik, de a föld tulajdonosa megszűnik lenni, s helyi fejedelmi hatalommá válik.

IV. Mindezeknek hazai viszonyainkra való jelentőségét nézve azt találjuk, hogy a germán jogterületen kialakult nagybirtok, a vele összekötött jogok, a nagybirtok igazgatási módja stb. mind hozzánk is átkerült. De főleg azért jelentős ránk nézve a nyugati viszonyok ismerete, mivel csakis ezek révén érthetni meg azt a folytonos keletre irányuló vándorlást, mely a viszonyokhoz képest az Amerika felé irányuló vándorlás méreteit juttatja eszünkbe.

Európa nyugati részében a XI-ik században alig egy ötöd része lakott a mai átlagos európai lakosságnak. Ez a népsűrűség azonban az akkori termelési viszonyokhoz képest túlságosan nagy volt. Magyarországon viszont a mai népességnek legfeljebb 6—8%-a lakott. Mi sem természetesebb, hogy amikor a királyok a saját hatalmuk meg-

*) Inama-Sterneg: *Grundherrschaften* 47. és 92. 1. szerint a magánosok ugyanúgy igazgatták birtokaikat, mint a király; Lamprecht: *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*: I. 717. s köv. 1. ellenben a szöveg véleményén van.

erősítése végett a külföldi *rittereknek* és jobbágyoknak az országot megnyitották, özönével tódultak be, s az előbbieket csakhamar kezükbe kapták az ország vezetését. Nem ritkán nagyszámú néppel vándoroltak be a külföldi lovagok s itt óriási területeket kaptak.

A papság is sietett Magyarországot felkeresni. Egész szerzetek és egyes papok oly számosan jöttek, hogy az itteni papok már a XI-ik század végén aggódva nézték e buzgóságot, és törvényekkel, valamint zsinati határozatokkal nehezítették meg a külföldiek bejövetelét. V. Világos mindezekből az, hogy a nagybirtok nem a termelés tényezőinek hatása alatt keletkezett, nem a gazdagságnak ingatlan alakjában, a termelés és fogyasztás viszonyából előállott felhalmozódása; világos az, hogy a kisbirtokból nem a tulajdonos gazdasági tevékenysége folytán lett nagybirtok, világos, hogy a nagybirtok nem tökecsoportosítás eredménye. Sőt a nagybirtok a legtöbbször az egyéni kisbirtok előtt keletkezett és az ingatlan egyéni tulajdonná tételére mintául szolgált. Miután a nagybirtok nem gazdasági hatalmában bírta létének alapját, a fentartására szolgáló eszközöket is a gazdálkodáson kívüli körülményekből kellett merítenie, ezért kellett fentartásának biztosítására a nyers erőszak segítségével a közjogi hatalmat megszerezni és ennek segítségével a munkaerőt az ingatlanhoz hozzáláncolva századokon át feltétlen rabjává tenni. Az ekkép folytatott gazdálkodás fentartása tehát nem a gazdasági tényezők s viszonyok kihasználása által történt, hanem pusztán a nagyobb mérvű nyers erőszak segítségével. Ez magyarázza meg azt, hogy a városi polgárság, a neki hagyott kis területeken, ahol a nyers erőszak a munkaerő leigázásában szerepet nem játszott, miután a gazdasági tényezők előnyös kihasználása nagyobb mértékben függött a gazdasági tényezők jobb kihasználásától, gyorsabban gazdagodott. Ez magyarázza meg azt, hogy a városok vagyonosodása ott, ahol ez a nagybirtoktól függetlenül történhetett, oly gyorsan s olyan méretekben történt, amilyen mértéket a nagybirtok gyarapodása még a jobbágyság felszabadítása után sem tudott elérni. Ez magyarázza meg azt, hogy a nagybirtok nálunk még a városok nagyobb mértékű gyarapodásának is akadályául szolgált, elzárva ezt a szabad forgalomtól belföldön és a külföld felé. Az a sok vám és révjog, a vásárok tartásának korlátozása, nem is szólva a sok rablásról, a kereskedelem akadályos volt, meggátolta a kereskedők vagyoni gyarapodását, de egyúttal gátja volt a nagybirtok értéke emelkedésének, mert lehetetlenné tette a termelvények értékesítésének lehetőségét.

A nagybirtokban egyesült a gazdagság, a hatalom, a jog és ennek dacára a vagyonosodás útjai el voltak zárva előle

még ma is, mert gazdálkodása nem a gazdasági tényezők segítségével folyt, hanem a benne egyesült hatalom révén. Ez azonban nemcsak a maga, hanem az államok gazdagodásának lehetőségét is elzárta, s innen van az, hogy Németország gazdagodása is akkor indul meg, amikor a német nagybirtok átalakul területi közjogi hatalommá. S innen van az, hogy Magyarország gazdagodása még most sem indult meg.

Ágoston Péter.

